

Het hoger onderwijs in 2000

PROF. DR. A.H.G. RINNOOY KAN

Volgens John Kenneth Galbraith zijn er waar het gaat om het voorspellen van de toekomst twee soorten economen: "those who don't know, and those who don't know that they don't know".

Een economisch-statistisch bericht over de toekomst van het hoger onderwijs zal op zijn minst die wijsheid dienen te weerspiegelen. Voorspellen is lastig, en dat geldt in het bijzonder voor het voorspellen van de toekomst, een activiteit waarmee economen zich even vaak beroemd als belachelijk hebben gemaakt. Het demasqué van de macro-economie suggereert dat de wereld er de laatste jaren niet stabiel en daarmee niet voorspelbaarder op is geworden.

Gelukkig dan ook de voorspeller die zich waagt op een terrein waar stabiliteit eerder regel dan uitzondering is. Een uitgebreid empirisch onderzoek van Dempster en Wildavsky naar de samenstelling van het Amerikaanse federale budget wees uit dat het beste model voor de toekomstige omvang van een budgetpost geleverd wordt door de omvang van dit jaar te vermenigvuldigen met een trendfactor en daarbij een storingsterm op te tellen. Zo ook bij het hoger onderwijs, mits bezien op een voldoende hoog niveau van abstractie. De ware universiteit wordt immers gekenmerkt door een grote voorliefde voor traditie. Nieuwe universiteiten voorzien zich van klassieke academische rituelen met de gretigheid waarmee ontwikkelingslanden luchtvaartmaatschappijen oprichten; oude universiteiten weten dat alleen al hun hoge leeftijd hun kwaliteit bevestigt en hun status doet toenemen.

Revolutionaire veranderingen in de inrichting van het hoger onderwijs ontstaan dan ook bijna altijd onder hevige externe druk. En dat geldt ook voor de inhoud van het onderwijs, tenzij bezien op een voldoende laag niveau van abstractie: elke docent immers die zijn roeping verstaat zal maar al te graag de inhoud van zijn ene eigen college aanpassen aan de nieuwste ontwikkelingen.

Trend

De veiligste voorspelling voor het hoger onderwijs van de toekomst komt zodoende tot stand door vermenigvuldiging van het huidige systeem met een trendfactor. Wat zullen over de gevraagde periode van tien jaar de relevante trends zijn? De belangrijkste invloed zal stellig uitgaan van de ontwikkeling in de studentenaantallen. Uit de plotselinge bereidheid van het Ministerie van Onderwijs om universiteiten een studentafhankelijke open-eind financiering te garanderen blijkt dat men aldaar verwacht dat die aantallen in ieder geval niet zullen stijgen. Het zou echter niet voor het eerst zijn dat de nu al jaren aangekondigde demografische klap naar beneden uitblijft. De participatiegraad in het hoger onderwijs heeft in Nederland nog steeds niet de omvang die in de Verenigde Staten is bereikt; vanuit dat perspectief kan de demografische ontwikkeling best door verhoogde deelname worden gecompenseerd. Een snelle teruggang in aantallen lijkt in ieder geval hoogst onwaarschijnlijk, al was het alleen maar omdat het arbeidsmarktperspectief van de zestien- tot achttienjarige schoolverlater er niet vrolijker op zal worden. Maar stel nu eens dat het Ministerie toch meer dan gelijk krijgt en dat de studentenaantallen dalen met meer dan, zeg, tien procent. Dan, lijkt mij, wordt de trend doorbroken en zal er sprake kunnen zijn van een werkelijke externe schok die radicale aanpassingen uitlokt.

Vooruitlopend op een bespreking daarvan zij eerst een tweede manier aangeduid waarop een trend in het hoger onderwijs kan omslaan in een onvoorziene storing. De recente groot-schalige fusies in het hoger beroepsonderwijs hebben hogescholen opgeleverd die zich qua budget, omvang en kordaatheid met de universiteiten kunnen meten. Zet de trend van fusie en samensmelting zich verder door, zoals door sommigen wordt bepleit, dan zal op enig moment een hybride onderwijsinstelling gaan ontstaan, breder qua instroom dan de huidige universiteit of

hogeschool, diffuser qua eindprodukt, en aanzienlijk lastiger te overzien; laat staan te besturen.

Ziedaar twee scenario's voor de komende tien jaar die in extreme vorm leiden tot zeer verschillende prognoses. Teruglopende studentenaantallen, met corresponderend teruglopende budgetten, zullen de onderlinge concurrentie tussen de instellingen aanzienlijk verscherpen. In het ongunstigste geval is dat alleen maar goed nieuws voor de reclamebureaus, en kunnen wij nog heel wat nieuwe huisstijlen verwachten. Goed nieuws voor de onderwijsconsument en zijn of haar toekomstige werkgever wordt het pas als de concurrentie tot zorgvuldiger procesbeheersing en kwaliteitscontrole aan de kant van de onderwijsinstellingen leidt en een natuurlijk proces van differentiatie en specialisatie bevordert. Dan zal, zelfs bij een krimpend studentenaantal, het onderwijsaanbod nog gevarieerder kunnen zijn dan nu, dan ook ontstaat de mogelijkheid om veel meer dan nu rekening te houden met wezenlijke verschillen in talent en ambitie tussen al degenen die op enig moment in hun leven een voortgezette scholing ambiëren.

In het tweede scenario zal die variabiliteit in plaats van tussen instellingen, binnen instellingen te vinden zijn. Als verregaande integratie tussen hoger beroepsonderwijs en universiteiten tot stand komt – en dat kan óók als reactie van een paar paniekerige instellingsbesturen op teruglopende budgetten – dan wordt Nederland rijp voor het model van de grote Amerikaanse State University, waarvan de academische kwaliteit zichtbaar wordt in de gespecialiseerde graduate opleidingen, en waarvan de maatschappelijke dienstverlening vooral bestaat uit het zo efficiënt mogelijk bezorgen van een bachelor's degree aan grote groepen jongeren. Sommige waarnemers, zo schijnt het, geloven dat deze schaalvergroting een bestuurlijk heilzame werking zal hebben.

Twee scenario's – en het is opmerkelijk dat de overheid, hoe afstandelijk zij ook zal willen zijn, in staat zal zijn de waarschijnlijkheid van deze scenario's door passende wetgeving ingrijpend te beïnvloeden. De Wet op het Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek van ex-minister Deetman ligt ten slotte te wachten op afronding of bijstelling door diens opvolger. Waar zowel de ministers Ritzen als Hirsch Ballin lid waren van de werkgroep die zo'n twee jaar geleden een ondernemende universiteit bepleitte, zou met enige voorzichtigheid het eerste scenario, van differentiatie en specialisatie, waarschijnlijk geacht moeten worden dan het tweede. De komende tien jaar zullen het stellig leren.

Inpvulling

Dit gezegd zijnde over de inrichting van het universitaire onderwijs, is het verleidelijk een vergelijkbare voorspellingstechniek toe te passen op de inhoud ervan. Ook daar zijn met wat goede wil opnieuw een aantal trends waar te nemen die langzaam maar zeker de aard van dat onderwijs zullen veranderen.

In de eerste plaats is daar de grote populariteit van de diverse 'kundes', door Van Doorn treffend aangeduid als interventiewetenschappen, die op hun beste momenten zicht bieden op een wezenlijk interdisciplinaire benadering van maatschappelijke problemen. Interdisciplinariteit, de panacee uit de jaren zestig en de tegenvaller uit de jaren zeventig, is toe aan een praktische herwaardering, en zou in ieder geval niet het exclusieve domein moeten worden van hen die het associëren met een quasi-oriëntaals holisme. Zelfs degenen die geen voorstander zijn van een variant op het Amerikaanse 'liberal arts' curriculum zullen moeten erkennen dat een brede, samenhangende maatschappij-wetenschappelijke opleiding met een sterke culturele component een aantrekkelijke mogelijkheid biedt voor al de studenten van wie de ambities vooral praktisch zijn en de disciplinaire voorkeuren vaag. Maar ook in de hardere, exacte wetenschappen zijn het niet de minst interessante ontwikkelingen die zich op de raakvlakken van specialismen afspelen.

In de tweede plaats is de internationalisering van het hoger onderwijs meer dan een modeverschijnsel. Het doortrekken van die trend suggereert de verdere ontwikkeling van een internationaal (dat wil zeggen: Engelstalig) curriculum van al de Nederlandse universiteiten die zich sterk genoeg voelen voor een Europese reputatie. De wenselijkheid daarvan zal voor de ESB-lezer geen nadere toelichting behoeven. De waarschijnlijkheid ervan zal toenemen naarmate een betere infrastructuur tot stand komt voor de opvang van buitenlandse docenten en studenten.

Een derde trend, ten slotte, hangt samen met de langzamerhand door iedereen onderschreven opvatting dat onderwijs een onophoudelijke noodzaak is geworden: levenslang leren. Veilig kan voorspeld worden dat de universiteiten en hogescholen daaraan zullen willen bijdragen met een gretigheid die alleen door enige harde lessen op de onderwijsmarkt getemperd zal kunnen worden, een gretigheid die zal toenemen als de al eerder aangeduide demografische klap valt. Een wat roekelozer doortrekken van deze trend suggereert dat er op enig moment druk zal ontstaan om de allereerste kennis-

making met het hoger onderwijs door de afgestudeerde middelbare scholier te verkorten ten gunste van een regelmatige terugkeer op een later moment. De huidige vier jaar van de eerste-fase opleiding zal dan een harde bovengrens worden, en er zal opnieuw aanleiding zijn het Amerikaanse model te overwegen en allerlei professionele opleidingen – van jurist tot ingenieur – als tweede-fase opleidingen te gaan behandelen.

Randvoorwaarden

Al deze ontwikkelingen kunnen langs lijnen van geleidelijkheid verlopen, en zullen dat waarschijnlijk ook wel doen. Echte externe druk zal ontstaan naarmate het hoger onderwijs minder in staat zal blijken de orde in eigen huis te handhaven en verstandig vorm te geven aan de eigen toekomst. Het met succes afhouden van de gedetailleerde regeldrift van de overheid zal niet het eenvoudigste karwei worden; en de logica van Hazeu, die in zijn proefschrift de instelling van een intermediair orgaan bepleitte met zekere budgetverdelende bevoegdheid, is moeilijk weerlegbaar voor degenen die twijfelen aan de bindende kracht van de huidige HBO-Raad en Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten. Hoe onder het huidige financiële en administratieve regime de met zoveel vrijblijvendheid bepleite autonomie tot stand moet komen, is immers geenszins duidelijk.

Over voorspellen gesproken: een van de mooiste verhalen van Bob den Uyl beschrijft de val van een restaurantbezoeker, een valpartij die inzet bij het betreden van de zaak en alleen maar voorkomen kan worden door een in steeds hoger tempo uitgevoerde struikelgang. Nog net op tijd bijsturend verdwijnt de ongelukkige gast in hoog tempo door twee klapdeurtjes de keuken in, en daar vandaan klinkt een lange seconde later het al eerder verwachte oorverdovend geraas van brekend aardewerk.

Dit type prognose is, gelukkig, op het hoger onderwijs niet van toepassing. Wat wel vaststaat is dat het systeem in de eenentwintigste eeuw onder andere randvoorwaarden zal functioneren dan thans. Enerzijds heeft dat te maken met het nog steeds versnellend tempo van wetenschapsontwikkeling en informatietechnologie, hetgeen op zijn minst suggereert dat het overdragen van een compleet kennisoverzicht zowel ondoenlijk als overbodig is. Anderzijds zal rond die tijd de toegankelijkheid van het hoger onderwijs zodanig zijn toegenomen dat wat ooit een bewust elitair systeem was zich erop moet instellen een breed publiek te accommoderen zonder de intellectuele elite de grens over te jagen. De basis voor die dubbele taak zal in de komende tien jaren moeten worden gelegd.

A.H.G. Rinnooy Kan

De auteur is hoogleraar operationele analyse aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.